

LBRIS

We know
books

Pr. Alexandru NAN

DE LA NICEEA LA AACHEN

**Dezbaterile privitoare la sfintele icoane
între Răsărit și Apus în perioada carolingiană**

Prefață de Pr. Prof. Dr. Daniel BENGA
Traducere de Ionuț-Constantin PETCU

BASILICA
BUCUREȘTI
2025

CUPRINS

Prefață.....	9
Abrevieri	15
Introducere.....	17
I. Disputa privitoare la sfintele icoane.....	22
1. Critica adusă sfintelor icoane înaintea disputei iconoclaste	22
2. Conflictul privind venerarea sfintelor icoane până în anul 754.....	30
3. Sinodul din Hieria (754)	34
4. Prima restaurare a cultului sfintelor icoane	38
II. Efectul iconoclasmului bizantin asupra papalității și a Regatului franc până în timpul lui Carol cel Mare.....	46
1. Sinodul de la Roma (731).....	46
2. Sinodul de la Gentilly (767)	49
3. Sinodul de la Roma (769).....	51
III. Poziția lui Carol cel Mare referitoare la cinstirea sfintelor icoane.....	54
1. Problemele cauzate de o traducere greșită	54
2. „Capitulare adversus synodum”	59
3. Răspunsul papei Adrian.....	66
4. Autorul „Cărților Carolingiene” (Teodulf)	79
5. „Cărțile Carolingiene” și poziția lor asupra problemei cultului sfintelor icoane.....	87
5.1. <i>Biserica romană și cea francă în concepția lui Carol cel Mare</i>	87
5.2. <i>Compararea din „Cărțile Carolingiene” a sfintelor icoane cu Euharistia, sfinții, moaștele și Sfânta Scriptură</i>	96
5.3. <i>Trimiterea „Cărților Carolingiene”</i>	105

6. Conciliul de la Frankfurt	107
6.1. <i>Rolul lui Carol cel Mare</i>	107
6.2. <i>Constantinopol sau Niceea: o schimbare premeditată?</i>	109
6.3. <i>Membrii și temele Conciliului de la Frankfurt</i>	116
6.4. <i>Tăcerea papalității</i>	121
6.5. <i>Efectul iconoclasmului bizantin asupra dezvoltării artei în Regatul franc sub Carol cel Mare</i>	122
IV. A doua luptă iconoclastă	128
1. Situația din perioada anilor 787-815	128
2. Sinodul de la Constantinopol (815)	132
3. Scrisoarea lui Mihail adresată lui Ludovic cel Pios (824)	136
4. A doua restaurare a cultului icoanelor în Bizanț	143
5. Patriarhul Fotie și sfintele icoane	145
V. Efectul iconoclasmului asupra papalității și Imperiului franc după 815	156
1. Schimbarea legaților până la Conciliul de la Paris	156
2. Conciliul de la Paris (825)	158
2.1. <i>Diferite forme de „adoratio”</i>	180
2.2. <i>Traducerea termenului „adoratio”</i>	182
3. Agobard din Lyon	189
4. Claudiu de Torino – un precursor al Reformei protestante?	205
5. Dungal de Saint-Denis	233
6. Iona de Orléans	241
7. Walafriad Strabo	263
8. Occidentul după 843	277
VI. Concluzii	289
Bibliografie selectivă	297

I. DISPUTA PRIVITOARE LA SFINTELE ICOANE

1. Critica adusă sfintelor icoane înaintea disputei iconoclaste

Unul dintre cele mai captivante și mai instructive capitole din istoria și teologia creștinismului este, fără îndoială, cel privitor la soarta sfintelor icoane în Biserica primară. În evoluția artistică și ideologică a icoanelor sunt implicate diferite legături cu numeroși factori și influențe variate: culturale, religioase, teologice și, nu în ultimul rând, politice.

După cum arată Theodor Klauser, arta creștină la începuturile dezvoltării ei nu poate fi înțeleasă fără a ține cont de exemplul iudaic². Iudaismul, de la care a pornit creștinismul, interzicea reprezentările lui Dumnezeu, la fel ca și creștinismul din primele trei secole.

Atunci când nu se are în vedere tendința împotriva reprezentărilor din primele trei secole³, așa cum se întâmplă adesea,

² A se vedea: Theodor KLAUSER, „Der Beitrag der Orientalischen Religionen, insbesondere des Christentums, zur Spätantiken und Frühmittelalterlichen Kunst”, în T. KLAUSER, *Gesammelte Arbeiten zur Liturgiegeschichte Kirchengeschichte und Christlichen Archäologie*, coll. *Jahrbuch für Antike und Christentum. Ergänzungsband*, vol. 3, Münster, 1974, p. 369.

³ Gilbert DAGRON, „Der Ikonoklasmus und die Begründung der Orthodoxie (726-847)”, în Egon BOSHOFF (ed.), *Die Geschichte des Christentums*,

riscăm să nu înțelegem de ce acest conflict a atins apogeul la sfârșitul secolului al VIII-lea și începutul secolului al IX-lea, de ce a determinat reacții atât de contradictorii și a implicat autorități importante ale vremii.

Aceste poziții împotriva sfintelor icoane sunt susținute de un număr mare de pasaje din Sfânta Scriptură și de necesitatea creștinismului de a se distinge de religiile păgâne, care au legat reprezentările de cultul zeilor. Realitatea este că creștinii puteau citi în acest sens multe pasaje din Vechiul Testament, pasaje folosite și în controversele iconoclaste⁴: „Să nu-ți faci chip cioplit și nici un fel de asemănare a nici unui lucru din câte sunt în cer, sus, și din câte sunt pe pământ, jos, și din câte sunt în apele de sub pământ! Să nu te închini lor, nici să le slujești, că Eu, Domnul Dumnezeuul tău, sunt un Dumnezeu zelos, care pedepesc pe copii pentru vina părinților ce Mă urăsc pe Mine, până la al treilea și al patrulea neam” (*Ieșirea* 20, 4-5); „Să nu vă faceți idoli, nici chipuri cioplite; nici stâlpi să nu vă ridicați; nici pietre cu chipuri cioplite cu dalta să nu vă așezați în pământul vostru, ca să vă închinați la ele, că Eu sunt Domnul Dumnezeuul vostru” (*Leviticul* 26, 1); „Țineți dar bine minte că în ziua aceea, când

vol. IV: *Mönche und Kaiser (642-1054)*, Freiburg/Basel/Viena, 1994, p. 98. A se vedea și: Charles MURRAY, „Le problème de l'iconophobie et les premiers siècles chrétiens”, în François BOESPFLUG, Nicolas LOSSKY (eds), *Nicée II, 787-1987. Douze siècles d'images religieuses*, Paris, 1987, pp. 39-50 (în acest articol sunt identificate trei poziții distincte în atitudinea Bisericii primare față de problema reprezentărilor sfinte).

⁴ Despre interzicerea reprezentărilor în Vechiul Testament este importantă contribuția lui Karl-Heinz BERNHARDT, „Das Bilderverbot im Alten Testament und im antiken Judentum”, în Johannes IRMSCHER (ed.), *Der byzantinische Bilderstreit. Sozialökonomische Voraussetzungen – ideologische Grundlagen – geschichtliche Wirkungen. Eine Sammlung von Forschungsbeiträgen*, Leipzig, 1980, pp. 73-81.

Domnul v-a grăit din mijlocul focului, de pe muntele Horeb, n-ați văzut nici un chip. Să nu greșiți dar și să nu vă faceți chipuri cioplite, sau închipuiri ale vreunui idol, care să înfățișeze bărbat sau femeie” (*Deuteronomul* 4, 15-16); „Cu cine veți asemena voi pe Cel Preaputernic și unde veți găsi altul asemenea Lui?” (*Isaia* 40, 18); „Dar vine ceasul și acum este, când adevărații închinători se vor închina Tatălui în duh și în adevăr, că și Tatăl astfel de închinători își dorește” (*Ioan* 4, 23); „De aceea, noi nu mai știm de acum pe nimeni după trup; chiar dacă am cunoscut pe Hristos după trup, acum nu-L mai cunoaștem” (*2 Corinteni* 5, 16).

Având în vedere aceste texte scripturistice, nu mai este de mirare că arta creștină timpurie s-a redus la simboluri (ancoră, miel, pește, porumbel), la obiecte alegorice care amintesc de metafore sau comparații din Evanghелиi (vița de vie, păstorul cu oile, cele cinci fecioare neînțelepte și cele cinci înțelepte) sau la prefigurări biblice clare ale „tainelor” Noului Testament (arca lui Noe, Daniel în groapa cu lei, Iona). Artă creștină evită generalizarea folosirii reprezentărilor precum cele ale lui Iisus Hristos, ale Sfântului Petru și Sfântului Pavel. Eusebiu, întâlnind acest cult, îl leagă de tradițiile păgâne și nu acceptă nicio reprezentare plastică. În contradicție cu această poziție reprezentată de Eusebiu și de unii episcopi, evlavie populară a acceptat o astfel de practică. Astăzi se știe că primele clădiri folosite de creștini pentru a săvârși rugăciunea, mormintele și edificiile creștinismului timpuriu, erau decorate cu picturi murale. Dar au mai rămas foarte puține mărturii. Cele mai vechi reprezentări cunoscute se găsesc în catacombele și în baptisteriul de la Dura Europos (232/233)⁵. Aici pot fi observate reprezentări

⁵ Guntram KOCH, *Frühchristliche Kunst. Eine Einführung*, Stuttgart/Berlin/Köln, 1995, p. 86.

din Vechiul și Noul Testament ce par a fi părți ale unui ciclu. Descoperirea acestor scene nu este singura dovadă a existenței reprezentărilor creștine în această epocă.

Următorul exemplu cronologic este cel din anul 306. Un sinod din Elvira (Spania)⁶ a interzis pictarea unor teme biblice pe pereții lăcașurilor de cult. O poziție ca aceasta poate avea sens doar atunci când se poate observa existența multor biserici împodobite cu reprezentări murale. În Spania nu se păstrează exemple din această perioadă. Despre cele două lăcașuri de cult edificate de Sf. Constantin cel Mare la Roma – „San Pietro” și „San Giovanni in Laterano” – se știe că au fost pictate și aveau mozaicuri⁷.

Picturi sunt conservate nu numai în Dura Europos, ci și într-un număr însemnat de morminte. În părți îndepărtate ale Imperiului Roman se obișnuia ca lăcașurile de cult să fie împodobite cu picturi decorative și figurative. Această practică a început în jurul anului 200, s-a dezvoltat la sfârșitul secolului al III-lea și s-a consolidat în secolul următor⁸.

În ceea ce privește sculpturile creștinismului timpuriu, se poate spune că acestea au fost puține și erau întâlnite doar pe sarcofage. Numărul sarcofagelor creștine este mult mai mic

⁶ Pentru mai multe observații pertinente privind sinodul de la Elvira, a se vedea: C. MURRAY, „Le problème de l'iconophobie et les premiers siècles chrétiens”, pp. 42-46.

⁷ Joseph WILPERT, Walter SCHUMACHER, *Die römischen Mosaiken der kirchlichen Bauten vom IV. – XIII. Jahrhundert*, Freiburg/Basel/Viena, 1976, pp. 23-25, 61-62; Engelbert KIRSCHBAUM, *Die Gräber der Apostelfürsten*, Frankfurt am Main, 1957, pp. 152-153.

⁸ Un subcapitol interesant despre această dezvoltare se regăsește la: Jacques FLAMANT, François MONFRIN, „Die Bilder”, în Charles PIÉTRI (ed.), *Die Geschichte des Christentums*, vol. II: *Das Entstehen der einen Christenheit 250-430*, Freiburg im Breisgau, 1996, pp. 735-767.

decât cel al celor păgâne. În timp ce de la creștini au rezistat aproximativ 2.500 de exemplare datând din secolele al III-lea și al VI-lea, de la păgâni au fost conservate peste 15.000⁹. Cu toate acestea, o astfel de mare diferență nu poate fi explicată prin faptul că populația creștină era săracă și nu putea să își permită sarcofage cu aceste sculpturi în relief.

Deja la sfârșitul secolului al II-lea, se pare că așa-numiții carprocați, membrii unei secte gnostice, aveau, alături de portretele lui Pitagora, Platon și Aristotel, unul al lui Iisus Hristos¹⁰.

Despre împăratul roman Alexandru Sever (222-235) se spune că deținea, la locul său de rugăciune, reprezentări ale lui Avraam, Orfeu, Apollonius din Tyana, ale membrilor familiei sale și chiar una a lui Hristos. Este greu de interpretat ce poate fi adevărat din aceste istorisiri și, mai mult decât atât, nu se poate identifica cum erau reprezentările în cauză¹¹.

Reprezentările sculpturii pe care Eusebiu, le văzuse la Paneas, lângă izvorul Iordanului¹² (care era acceptată de

⁹ G. KOCH, *Frühchristliche Kunst. Eine Einführung*, p. 102.

¹⁰ SF. IRINEU DE LYON, *Adversus Haeresis* 1, 25, 6, în IRÉNÉE DE LYON, *Contre les hérésies. Livre I*, vol. I, A. ROUSSEAU, L. DOUTRELEAU (eds), coll. SC, vol. 264, Paris, 1979, pp. 342-344, 96-107.

¹¹ AELIUS LAMPRIIDIUS, *Vita Alexandri Severi* 29, în E. HOHL (ed.), *Scriptores Historiae Augustae*, vol. 1, Berlin, 1996, pp. 272-273.

¹² EUSEBIU DE CEZAREEA, *Historia ecclesiastica* 7, 18, în *Eusebius Caesariensis Werke*, Eduard SCHWARTZ (ed.), coll. GCS, vol. 2/1, Leipzig, 1903, p. 672. Pentru prezenta lucrare, am folosit ediția românească: EUSEBIU DE CEZAREEA, *Istoria bisericească* 7, 18, în EUSEBIU DE CEZAREEA, *Scrieri. Partea întâia*, trad., studiu introd, note și comentarii pr. T. Bodogae, coll. PSB, vol. 13, București, 1987, pp. 287-288: „Întrucât am amintit despre acest oraș, n-am crezut că-i bine să trec cu vederea și o altă istorioară vrednică de a fi cunoscută de urmașii noștri. Într-adevăr, femeia aflată cu curgerea sângelui, despre care suntem informați de Sfintele Evanghelii că și-a aflat vindecarea de suferințe, era originară, se zice, tocmai din această localitate: s-ar vedea și azi casa ei în acest oraș, ba ar mai

contemporanii săi ca o imagine a lui Hristos și a femeii cu scurgere de sânge), au reprezentat probabil un ciclu mai vechi al lui Apollo și Dafne, care a primit o nouă interpretare¹³. Dagon crede că reprezenta un împărat sau pe Asclepios cu o femeie care cerșea¹⁴.

Încă de la început, iconografia creștină a fost însoțită de avertismente și justificări șovăielnice. Reprezentarea sfântă era acceptată ca mijloc de comemorare sau de învățătură și, de asemenea, într-un fel de arătare a evlaviei, fără a avea consecințe pentru mântuirea sufletului. Prima problemă pentru teologie și pentru Ortodoxie apare atunci când este gândită venerarea sfintelor reprezentări. În secolul al II-lea, opinia lui Clement Alexandrinul că operele de artă nu pot fi atât divine, cât și sfinte, din rațiuni ce țineau de materialitatea lor și de transcendența lui Dumnezeu, nu a găsit niciun răspuns: „Se poate râde când filosofii afirmă că omul, care este doar o jucărie a lui Dumnezeu, poate face un Dumnezeu sau de la acel Dumnezeu

exista și alte urme minunate legate de minunea pe care Mântuitorul a săvârșit-o aici. Într-adevăr, pe o piatră ridicată din fața ușilor acestei case, în care a locuit femeia, se vede o statuie de bronz reprezentând o femeie în rugăciune. Alături de ea, din același metal, se vede figura unui bărbat stând în picioare, purtând pe umeri o mantie și întinzând o mână spre femeie. La picioarele bărbatului crește lângă statuie o plantă stranie care se înalță până la tivitura paltonului de aramă și care ar fi leacul potrivit tuturor bolilor. Se spune că această statuie imita chipul Mântuitorului. Ea se păstrează până azi și am văzut-o și eu cu ochii mei când am trecut prin acest oraș. Nu-i nimic de mirare că păgânii de altădată, pe care Mântuitorul i-a dăruit cu atâtea binefaceri, să-I fi ridicat astfel de monumente după ce știm că chipurile apostolilor Petru și Pavel și chiar chipul lui Hristos s-au păstrat pictate în culori, căci era de așteptat ca, potrivit obiceiului lor, cei vechi să-i cinstească în felul acesta pe salvatori”.

¹³ G. KOCH, *Frühchristliche Kunst. Eine Einführung*, p. 119.

¹⁴ G. DAGRON, „Der Ikonoklasmus und die Begründung der Orthodoxie (726-847)”, p. 99.

o plăcere a artei”¹⁵. Pe alt ton, dar în același spirit, *Acta Iohannis*, o scriere apocrifă databilă între 150 și 200, arată cum Apostolul îi reproșează proaspătului convertit Licomede, că în casa sa și-a făcut o imagine a propovăduitorului Cuvântului lui Dumnezeu, pe care o venera. S-ar fi putut aștepta aici câteva argumente în favoarea imaginii adevărate, ce trebuia să reprezinte spiritualul și nu corporalul, ce trebuia să fie o comemorare¹⁶. După cunoașterea Vechiului Testament și aspirația de a se îndepărta de păgânism, critica sfintelor icoane își găsește argumentele în filosofia antică. Din acest punct de vedere nu există nicio incertitudine.

Argumentele se schimbă atunci când, odată cu secolul al IV-lea, trebuie condamnate noi forme de evlavie creștină. Într-o scrisoare autentică, Eusebiu se opune trimeriei unei icoane a lui Hristos pe care o ceruse Constantia, sora împăratului Constantin¹⁷: Dumnezeu n-ar fi avut chip, chiar și când devenise om; El, Care este viața însăși, nu ar putea fi reprezentat de materie, ce este lipsită de viață; venerarea icoanelor ar fi o rămășiță a cultului idolatru¹⁸. Aceste poziții nu au dus la o judecată extremă, dar încep să treacă de la filosofie la teologie, pe care Epifanie din Salamina a dezvoltat-o mai târziu. Într-o scrisoare către Ioan din Ierusalim, marele ereziolog, bazându-se

¹⁵ CLEMENT ALEXANDRINUL, *Stromata* 7, 5, în CLÉMENT D'ALEXANDRIE, *Stromate VII*, A. LE BOULLUEC (ed.), coll. SC, vol. 428, Paris, 1997, p. 28.

¹⁶ *Acta Iohannis* 26-29, în E. JUNOD, J.-D. KAESTLI (eds), *Acta Iohannis. Praefatio – Textus*, coll. CChr.SA, vol. 1, Turnhout, 1983, pp. 178-181.

¹⁷ Canonul 36 al Sinodului de la Elvira și scrisoarea lui Eusebiu par să aparțină unei tradiții intelectuale prea rigide în cadrul Bisericii.

¹⁸ EUSEBIU DIN CEZAREEA, *Epistula ad Constantiam Augustam*, în Hans Georg THÜMMEL (ed.), *Die Frühgeschichte der ostkirchlichen Bilderlehre: Texte und Untersuchungen zur Zeit vor dem Bilderstreit*, coll. TU, vol. 139, Berlin, 1992, p. 284.

pe bunele sale cunoștințe biblice, explică cum a găsit într-o mică biserică din Palestina o pânză de altar cu o broderie a icoanei lui Hristos și cum el, pentru a evita pericolul ca aceasta să fie utilizată într-un scop dăunător de către locuitori, într-un gest teatral făcut pentru a o ridica, a rupt-o¹⁹.

În celelalte scrisori care îi sunt atribuite, Eusebiu își sporește saarcasmul, folosind argumente foarte diferite. Imaginile sfinte din lăcașul de cult sunt o invenție idolatră a păgânismului ce se opune Sfintei Scripturi și învățaturii Părinților. Pictorii pictează după inspirația lor, deoarece nu au văzut chipul lui Hristos sau pe cele ale Apostolilor. Mai mult, este irațional și blasfemator să Îl pictezi pe Fiul lui Dumnezeu Care „nu poate fi descris” și „delimitat”. El nu S-a făcut om pentru a fi un model pentru pictori. În Întrupare a rămas asemănător Tatălui²⁰.

Împăratului Teodosie i s-a cerut să lase pereții bisericilor goi și să distrugă imaginile sfinte pentru a le înlocui cu crucifixe²¹. Pe scurt, pot fi regăsite aici argumentele importante ale inamicilor sfintelor icoane.

Acest îndelungat conflict teoretic și intelectual capătă un caracter oficial odată cu creșterea numărului reacțiilor proporțional cu dezvoltarea icoanelor și cu accentuarea polemicii antiudaice, care caută să pună pe picior de egalitate evreii

¹⁹ SF. EPIFANIE DIN SALAMINA, *Epistula ad Johannem*, în H.G. THÜMMEL (ed.), *Die Frühgeschichte der ostkirchlichen Bilderlehre: Texte und Untersuchungen zur Zeit vor dem Bilderstreit*, p. 297.

²⁰ SF. EPIFANIE DIN SALAMINA, *Contra eos qui imagines faciunt*, în H.G. THÜMMEL (ed.), *Die Frühgeschichte der ostkirchlichen Bilderlehre: Texte und Untersuchungen zur Zeit vor dem Bilderstreit*, p. 299.

²¹ SF. EPIFANIE DIN SALAMINA, *Epistula ad Theodosium*, în H.G. THÜMMEL (ed.), *Die Frühgeschichte der ostkirchlichen Bilderlehre: Texte und Untersuchungen zur Zeit vor dem Bilderstreit*, p. 301.

și „creștinii iudaizanți”. Astfel, conflictul se întoarce la rădăcina artei creștine.

Marile dezbateri din secolele al VIII-lea și al IX-lea sunt o încercare de a găsi răspunsuri la acest cumul de întrebări și de a ajunge la o înțelegere clară a Ortodoxiei.

2. Conflictul privind venerarea sfintelor icoane până în anul 754

La începutul secolului al VIII-lea, situația în partea de răsărit a Imperiului Bizantin era stranie: unii creștini acordau sfintelor icoane aceeași venerație ca și Sfintei Treimi. Împotriva acestei exagerări luaseră poziție puriștii, care se temeau de o cădere în idolatrie a creștinilor, printr-o îndepărtare de tradiția creștină și transformarea creștinismului într-o religie „mincinoasă”. Această poziție a găsit sprijin la popoarele vecine necreștine – musulmani și evrei –, dar mai ales la ereticii nestorienii și pavlicienii, care nu acceptau venerarea sfintelor icoane. Pavlicienii, care ocupau unele zonele de graniță estică ale Imperiului Bizantin încă de la mijlocul secolului al VII-lea, respingeau nu doar reprezentarea lui Dumnezeu, ci și pe cea a sfinților²².

Venerarea exagerată de către unii creștini a icoanelor, influența ereticilor, exemplul islamului și al iudaismului, tradiția Răsăritului și teologia unor Părinți ai Bisericii au dus

²² Panayotis YANNOPOULOS, „Das Zweite Konzil von Nicaea (786-787) oder siebente ökumenische Konzil”, în Giuseppe ALBERIGO (ed.), *Geschichte der Konzilien. Vom Nicaenum bis zum Vaticanum II*, Düsseldorf, 1993, p. 161.